

Et aga Rootsi võimud andsid kiirelt maa läänidena välja, tuli finantsvajaduste katteks (vägede ülalpidamine) sisse seada maksud, näiteks statsioon. Talupoegadel on tulnud maksta riigile teisigi naturaali- ja rahamakse.

Mõisamajanduse areng tõi kaasa muutusi ka talupoegade sotsiaalses struktuuris. Mõisad vajasisid võimalikult palju teotöö- ja maksuvõimelisi talupoegi. Varasemad talupoegade privilegeeritud grupid (vabatalupojad, sõjaväe käsutuses olnud talupojad) kadusid. Eri seisundi moodustasid talupoegadest ametnikud (*Bauernbeamte*). Ka talurahva alamkihid integreeriti mõisamajandusse, üksjalad muutusid täistalupoegadeks ja vabadikele nähti ette töökohustus.

Jürgen Heyde tööd iseloomustab tugev üldistustase, ehkki ta on markeeritud probleeme vaadelnud detailsemalt ka igas linnuseläanis ja staarostkonnas eraldi. Kuigi J. Heyde järeldused ei ole Eesti agraarajaloo puhul alati uudsed, on ta toonud meie senistele teadmistele lisa. Oluline on J. Heyde töö puhul publitseeritud allikate kompleksne läbitöötamine, nende analüüs ning, nagu juba märgitud, eesti ja läti ajaloolaste seni vähe teaduskäibes olnud uurimuste kasutamine. Kui millegi kallal norida, siis J. Heyde oleks võinud rõhutatumalt esile tuua isikliku arvamuse provintsitalupeogade sunnismaisuse astme ja pärisorjuslike sidemete tugevnemise kohta.

T

Enn Küng

800-AASTANE RIIA, BUXHOEVEDENID JA EESTI

Iga põlvepikkune poisikegi teab Eestis piiskop Albertit, kes saabus suure ristiriütlite vae eesotsas tule ja mõõgaga ristiusustama meie paganatest esivanemaid. Kroonik Henrik alustab piiskop Albertiga Liivimaa kroonika, Eesti ühe vanima kirjaliku allika kolmandat raamatut: "Issanda aastal 1198 pühitsetakse auväärne Albert, Breemeni toomhärja, piiskopiks."¹ Järgnevad kroonika 28 peatükki käsitlevad piiskop Alberti ametisolemise aega aastate kaupa. Kroonik räägib küll suure põhjalikkusega Alberti vägevatest ja Jumalale meeleepärastest tegudest Läänemere kallastel, kuid jätab meid paljuski teadmatusse tänapäeval olulisena tunduva puhul. Nii ei tea me näiteks piiskop Alberti täpset sünniaegagi, mis arvatakse olevat umbes 1165. aasta paiku.

Kroonik jutustab piiskop Alberti teise ametisepühitsemise aasta sündmustest: "Enne piiskopi lahkumist näitavad liivlased talle kätte linna koha, mida nad Riiaks kutsuvad, kas Riia järve järgi või seetõttu, et ta on nagu niisutatud, kuna tal on alumine ja ülemine niisutus. Alumine on niisutus seepärast, et ta on veesoonte ja karjamaade tõttu vesine, või sellepärast, et seal jagatakse patustele täielikku pattude andestust ja seeläbi järelikult ülemist niisutust, mis on taevariik, või et Riia on kastetud uue usuga ja et selle läbi kastetakse ümbruskonna rahvaid pühast ristimisest lähtest."² Kroonik mängib siin sõnadega "Riga" ja "rigare", mis tähendab ladina keeles, milles kroonika on kirjutatud, "niisutama", "kastma" ja ülekantud tähenduses ka "ristima". Henrik jätkab oma kroonikat: "Kolmandal aastal pärast oma ametisepühitsemist pöördub piiskop koos ristisõdijatega, keda ta oli suutnud saada, Liivimaale tagasi, jätnud pantvangid Saksamaale. Ja samal suvel ehitatakse Riia linn avarale väljale, mille kõrval võis olla laevasadam."³

¹ Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud Richard Kleis, toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn, 1982, lk 33.

² *Ibid.*, lk 35; vt ka Enn Tarveli kommentaari 11.

³ *Ibid.*, lk 37.

1201. aastal piiskop Alberti poolt Daugava jõe suudmealale asutatud Riia linnast sai tüüpiline tolle aja Euroopa kaubandus- ja kultuurikeskus, millel oli märkimisväärne koht Ida- ja Lääne-Euroopa vahelistes kontaktides. Piiskop Albert pühendas allutatud alad Neitsi Maarjale, nii sai Eestistki Maarjamaa ning Eesti Vabariigi presidendil Lennart Meril oli põhjust asutada 1995. aastal riiklik teenetemärk Maarjamaa Rist.⁴

Eestlaste teadvusesse on piiskop Albert kinnistunud nagu võõrad valitsejad ikka, kes on meist suuremat hoolimata teinud oma suuri tegemisi meie jaoks kõrgel ja kaugele ning lahkunud seejärel ajalooareenilt, et teha ruumi järgnevatele Taani, Rootsi ja Poola kuningatele või Vene keisritele. Tagaplaanile on jäänud asjaolu, et Riia piiskop Albert oli "von Buxhoeveden" – aadlisuguvõsa esindaja, kes on olnud alates XIII sajandist kuni tänase päevani Eestiga väga tihedalt seotud. See ei tähenda kaugeltki, et tegemist oleks piiskop Alberti otsesete järeltulijatega ehk siis vallaslastega – Albert suri 1229. aastal Riias vaimulikele ettenähtud töölibaati austanud korraliku katoliiklasena. Nime kandsid edasi piiskopi nõo järeltulijad. Suguvõsa juured ulatuvad Alam-Saksimaale Bexhövedesse;⁵ nimekuju "Buxhoeveden" pärineb küll hilisemast ajast ja on võetud kasutusele mitmete varasemate käibel olevate nimevariantide asemel, nagu Bekeshovede, Bikeshovede või Buxhöveden. Paruni või krahvi tiitliga Buxhoevedenid on kantud sisse Eesti-, Liivi- ja Saaremaa aadlimatriklitesse. Lisaks Albertile oli Buxhoevedenite suguvõsas veel kolm piiskoppi. Piiskop Albert määras 1219. aastal oma venna Hermann (1168–1248) Eestimaa piiskopiks, kuid viimane ei pääsenud Taaniga tekkinud vastuolude tõttu Eestisse enne kui 1224. aastal, mil ta määrati Lihula piiskopiks. Kuna aga Lihula kindlustus oli paganate poolt vahepeal hävitatud, anti talle diotseesiks Lõuna-Eesti ja temast sai esimene Tartu piiskop, paavsti kinnitus tuli küll alles 1235. aastal. Teine – samuti Hermann – oli Saare-Lääne piiskopiks aastatel 1262–1285. Hermann II kinnitas 1279. aastal Haapsalule, kuhu ta ehitas kindluse ja kiriku, linnaõigused, samuti oli ta Kuressaare piiskopilossi rajaja.⁶ Aastatel 1530–1541 oli Saare-Lääne piiskopiks Reinhold von Buxhoeveden, kes suri 1557. aastal Koluvere lossis, kus ta pärast piiskopiametist loobumist oli elanud.⁷

Piiskoppide kõrval on suguvõsa andnud mitmeid silmapaistvaid sõjaväelasi, poliitika- ja ühiskonnategelasi. Üks neist, krahv Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden (1750–1811) oli lähedalt seotud ka Vene keisrikojaga. Muhumaal Võlla mõisas sündinud Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden paisis silma oma vaprusena juba kadetina Türgi sõjas

Piiskop Alberi mälestusmärk Riia Toomkirikus.
Foto P. Pillak

osaledes ja tõusis 1772. aastal vürst Orlovi adjutandiks. 1777. aastal abiellus ta vürst Orlovi ja Katariina II tütre Nataliaga ning tegi seejärel hiilgava sõjaväelise karjääri, mida, tõsi küll, katkestasid ka ebasoosingusse sattumised. Ta teenis hulgaliselt kõrgeid autasusid, tõsteti 1795. aastal Preisi ja 1797. aastal Vene krahvi seisusse ning tõusis kindraliks. Aastatel 1792–93 oli ta Varssavi kuberner ja Poola administraator, 1797. aastast Peterburi sõjaväekuberner ning aastatel 1803–1808 Riia kindralkuberner. 1805. aastal juhatas krahv

⁴ Vt Eesti riiklikud teenetemärgid. Tallinn, 1998, lk 102–112.

⁵ Bremerhavenist kagus asuvas Bexhövede külas on praegu umbes 2600 elanikku.

⁶ Vt ka Ristikiriku tulek Eestisse. Näituse kataloog, koostaja Tiina Kala, Tallinn, 1997.

⁷ Vt ka Georg Vehm, Koluvere loss enne ja nüüd. Tallinn, 1932.

Buxhoevedeni vapp.
Foto P. Pillaku arhiivist

Buxhoeveden Austerlitz lahingus Napoleoni vastast Vene–Austria liitlasvägede paremat tiiba. Rootsi ja Venemaa vahelises sõjas, mille käigus vallutati Soome, oli ta 1808. aastal Vene vägede ülemjuhataja. Friedrich Wilhelm von Buxhoeveden suri keiser Paul I-lt 1797. aastal kingituseks saadud Koluvere lossis, mis oli üks tema rohketest valdustest Eesti-, Vene- ja Poolamaal.⁸

Samas on Buxhoevedenid kaasa aidanud ka Eesti iseseisvuse sünnile. Saaremaal Muratsi mõisas 1882. aastal sündinud parun Peter Eugen Arthur von Buxhoeveden oli lõpetanud Tveri ratsaväekooli kornetina, võttis osa Esimesest maailmasõjast Saksa–Austria rindel, tõusis rittmeistriks ja teenis välja Püha Vladimiri IV järgu ohvitseriristi, Püha Vladimiri IV klassi ning Püha Anna II klassi ordeni. Ta oli üks väheseid baltisakslasi, kes ei astunud Vabadussõja ajal formeeritud Balti pataljoni, vaid teenis Eesti väeosades. 1918. aasta novembris astus ta vabatahtlikult Saarte Kaitseliitu ja viidi üle Tallinna, kus oli Vabadussõja ajal ratsa-

polkude tagavaraeskadroni ja -divisjoni ülem. Pärast Vabadussõda oli ta ratsaväe allohvitseride kooli ja õppeeskadroni ülem, Kindralstaabi Kursuste, hiljem Kõrgema Sõjakooli lektor ja ratsaväe inspektor ning aastatel 1923–1928 sõjaministri vanem käsundusohvitser. 1920. aastal ülendati Arthur Buxhoeveden kolonelleitnandiks ja 1924. aastal koloneliks, talle annetati I liigi 2. järgu Vabadusrist ja Läti Karutapja III järgu orden. Läänud erru 1928. aastal, tegeles Arthur Buxhoeveden Muratsis põllumajandusega, kuni oli nagu teisedki baltisakslased sunnitud Molotovi–Ribbentropi pakti tagajärjel Eestist lahkuma. Ta tegi seda aga alles 1941. aasta jaanuaris, kui ainsaks alternatiiviks oleks olnud surm Siberi vangilaagrites. Sõjajärgsel Saksaamaal oli ta veel tegev Eesti sõjapõgenike ja sõdurite organiseerimisel. Arthur von Buxhoeveden suri Karlsruhe 1964. aastal.⁹

Buxhoevedenid, keda on kokku ligikaudu poolteistsada ja kes elavad maailma erinevates paikades, korraldavad Bexhövdens aeg-ajalt suguvõsa kokkutulekid. Käesoleval aastal toimus aga kokkutulek esmakordselt Liivimaal, ja seda seoses Riias linna asutamise 800. aastapäeva pidustustega. Suur osa Riiasse sõitnud Buxhoevedenitest tegi ka kõrvalepõike Eestisse, sest viimased aastasajad on neid sidunud rohkem Eesti kui Lätiga. Nii on Buxhoevedenite suguvõsa Muhi- ja Saaremaalt pärinevad liinid saanud oma nimetuse nende valduses olnud mõisate järgi: Mullut-Köln (Mullutu-Lööne), Kuiwast-Murratz (Kuivastu-Muratsi), Magnusdahl (Võlla).

Riia 800. aastapäeva pidustuste üheks tipphetkeks oli 9. juunil piiskop Alberti mälestusmärgi taasavamine selle endises asupaigas, Riia Toomkiriku siseõue lõunaseinal. Kuramaalt pärineva skulptor professor Karl Bernewitzi (1858–1934) poolt kavandatud piiskop Alberti kuju avati seal esmalt 1897. aastal. Kuju sokli ja baldahhiini oli kujundanud arhitekt Wilhelm Neumann. Riia linna asutaja piiskop Alberti kuju avati seoses linna 700. juubeliks valmistumisega, samas oli see baltisakslaste vastureaktsiooniks venestamisele. Esimese maailmasõja ajal, 1915. aastal, evakueerisid Vene väed Riia mälestusmärgid. Laev, mis pidanud piiskop Alberti pronkskuju merd kaudu Petrogradi toimetama, sõitis aga miinile ja uppus.

1996. aastal alustas Baltisaksa Maiskond (Deutschbaltische Landsmannschaft)¹⁰ korjandust mälestusmärgi taastamiseks, mille tulemusel saadi kokku ligikaudu 65 000 Saksa marka. Kuju avamisele eelnes Lätis elav diskussioon, sest niipalju, kui oli selle pooldajaid, leidis ka vastaseid. Siiski saavutasid kuju taasavamise toetajad lõppude lõpuks ülekaalu ning läti skulptorid Oskars Mikāns,

⁸ Vt Polkovodcy, voenačal'niki i voennye dejateli Rosii v "Voennoj entsiklopedii". Sytina, Peterburg, 1995, lk 224–225.

⁹ Vt Ka Eesti Vabadusristi kavalerid. Stockholm, 1984, lk 46; Eesti ohvitserid ja sõjandustegelased I, koostaja Mati Õun. Tallinn, 1998, lk 33–34.

¹⁰ Deutsch-Baltische Landmannschaft ehk Baltisaksa Maiskond asutati Lääne-Saksamaal 1950. aastal ja sellesse kuulub umbes 4500 liiget.

Parunid ja krahvid Buxhoevedenid perekonna kokkutulekul Buxhövedes.
Paremal teine parun Volker von Buxhoeveden. Foto P. Pillaku arhiivist

Aigars Zemītis ja Jānis Freimanis võisid asuda tööle; baldahhiini autor on Jānis Vaivods. Uus sokkel valmis Wolfsburgis ja jõudis Riiga juba 1998. aastal. Kuju paigaldamise kulud – ligikaudu 10 000 Saksa marka – kandis Riia linn.

Piiskop Alberti kuju avamistseremoonial esines Riia linna kultuurikomisjoni esimees Dainis Ivans, kes edastas linnapea Gundars Bojārsi tervitused. Ta rõhutas, et piiskop Albert on oluline mitte niivõrd Riia linna rajajana, vaid Ida- ja Lääne-Euroopa esimese ühendajana. Kuulumine Lääne kultuuriruumi, mida esindasid 13. sajandil sakslased, on lätlastele oluline.

Siis võttis sõna Saksa suursaadik Riias Reinhart Kraus, kes rääkis kuju taastamisele eelnenud vastuolulisest diskussioonist. Ta tunnistas, et lätlaste alistamine ja kristianiseerimine oli vägivaldne. Ent piiskop Albert pole ajalukku läinud ainult valutajana, vaid ka käsitöö ja kunstide, korra ja tsivilisatsioonide edendajana.

Baltisakslaste nimel kõneles Baltisaksa Maiskonna eesistuja dr Heinz-Adolf Treu.¹¹ Ta ütles: "Kuju on märk meie, baltisakslaste sõprusest maa vastu, kust on pärit meie juured." Dr Treu tänas kõiki annetajaid Euroopast ja ookeani tagant, kes on mälestusmärgi taastamisele kaasa aidanud.

Kuju õnnistasid sisse Läti Evangeelse Luterliku Kiriku peapiiskop Jānis Vanags, Läti Roomakatoliku Kiriku peapiiskop kardinal Jānis Pujāts ja Baltisaksa kirikuteenistuse esindaja dr. Heinrich Wittram.

Lõpuks kõneles perekonna nimel parun Axel von Buxhoeveden, kes avaldas mõõdukat tunnustust piiskop Alberti isikule ja saavutustele ning kahetses Baltikumi rahvaste alistamise julmi meetodeid. Ta soovis Baltimaade peatset vastuvõtmist Euroopa institutsioonidesse, et "Euroopast saaks seeläbi meie kõigi elamis- ja armastusväärne kodu".¹²

Piiskop Alberti ausamba taasavamisele eelnenud päeval toimus Riia Kongressihallis Baltisaksa Maiskonna ja *Domus Rigensis*e¹³ poolt korraldatud ettekandekonverents "Piiskop Albert. Riia. Maailm", mida juhatas prof dr Dietrich Loeber.¹⁴

¹¹ Dr Heinz-Adolf Treu (71) on arst ja 1997. aastal valitud juba kolmandat korda Baltisaksa Maiskonna etteotsa. Ta on sündinud Riias ja kuulub põlisesse Liivimaa pastorite suguvõssa.

¹² Vt Monika v. Hirschheydt, Gedenken an Bischof Albert. – Baltische Briefe 6, juuni 2001, lk 5–6; Ojārs J. Rozītis, Kopīgās saknes / Gemeinsame historische Wurzeln. – Hanzas Diena Avīze, nr 4, 10. Juuni 2001, lk 5.

¹³ *Domus Rigensis* on Läti baltisaksa kultuurikeskus, mis asutati lätlaste initsiatiivil 1992. aastal. Sinna kuulub ligikaudu 200 liiget, neist pooled elavad Saksamaal. *Domus Rigensis*e asutamise initsiaator ja juhatus eesimees on prof dr Ojārs Spārtis (sünd 1955). *Domus Rigensis* ühendab kõiki, kes armastavad oma kodulinna Riia ning tahavad tunda ja säilitada tema ajalugu. Korraldatakse igakuiseid kultuuriüritusi ja iga-aastaseid *Domus*

Ettekandeid oli kolm: parun Volker von Buxhoeveden, "Piiskop Albert – ajalooline tegelane ja isikus"; prof dr Pēteris Krupņikovs, "Maailm Riia asutamise ajal" ning prof dr Ojārs Spārītis, endine Läti kultuuriminister ja Riia 800. juubeli tähistamise promootor, "Saksa kogukonna poolt Riias rajatud monumendid XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi alguses".¹⁵

Parun Volker von Buxhoeveden on sündinud Teise maailmasõja ajal 1941. aastal Litzmannstadtis, nagu siis nimetati Lodzi, kuhu tema vanemad Eestist olid ümber asustatud. Lõpetanud gümnaasiumi Lüübekis, õppis Volker von Buxhoeveden Kielis ning Hamburgis tarbe- ja moekunsti, graafikat ja kujundusgraafikat. Omandanud diplomi, töötas ta aastatel 1966–1974 kujundusgraafikuna erinevates Lüübeki ja seejärel Brüsseli firmades. Belgias elab ta 1967. aastast ja on 1974. aastast vabakutseline kujundusgraafik väikeses Bas-Oha linnakeses. Alates enda teadvustamisest on Volker von Buxhoeveden pidanud end baltisakslaseks ja võtnud osa baltisaksa organisatsioonide tööst Saksamaal. Tema isa Balthasar von Buxhoeveden valdas vabalt eesti keelt, kuid poeg eelistab kasutada saksa, prantsuse või inglise keelt, mida võrdsustab vajadusel eestikeelsete väljenditega. Nii nagu baltisakslasi üldse, eristavad teda riigisakslastest elu-

stiil, käitumistavad, keelekasutus ja toitumisharjumused. Parun Volker von Buxhoevedenil on kaks tütart, Elisabeth ja Natasha, ning poeg Alexander. Põhiliselt on ta tegelnud tööstusreklaami ja ajalehekujundusega, aga ka esindusstrukture väljaandmisega. Koos Charles Mahaux' ja Bernd Nielsen-Stokkebyga andis ta 1991. aastal välja fotoalbumi "Estland ein Traum," mis oli üks esimesi esinduslikke iseseisvuvu Eesti tutvustusi läänemaailmas. Eesti iseseisvudes aitas parun Volker von Buxhoeveden korraldada Eesti saatkonna tööd Brüsselis. Viimaste aastate jooksul on tal olnud mitmeid Eestiga seotud projekte. Üheks nendest on koostöös firmaga "Ofelia" Eestis toodetud tulivee – "Vodka Buxhoevedeni" – turustamine Lääne-Euroopas. "Vodka Buxhoevedenit" on tellitud ja joodud Belgia kuningakojaski, kuid konkureerimine teiste maailma viinagigantidega on osutunud küllaltki komplitseerituks.

Alljärgnevalt avaldame Volker von Buxhoevedeni Riias peetud ettekande, millele aitas lihv anda tema ajalugu õppinud ja ajakirjanikuna tegutsenud öde dr Christina von Buxhoeveden-Reuter. Ettekandja, rääkides ühest oma esiisast, seisib küllaltki delikaatses ülesandes ees, sest piiskop Alberti tegevust on hinnatud ühest äärmusest teisele. Samuti on piiskop Alberti isiku tähendus jätkuvalt pakkunud mõtlemisainet paljudele professionaalsetele ajaloolastele.¹⁶ Teema poleemilisusest hoolimata või just selle pärast võiks see, nähtuna 800 aasta taguselt distantstilt suguvõsa esinajate poolt, pakkuda huvi ka Eesti lugejale.

Peep Pillak

Parun Volker von Buxhoeveden
Buxhoeveden Vodka. Foto P. Pillak

Rigensise päevi. 2001. a 9. juunil tähistati 10. *Domus Rigensis*'e päevi Rundale ehk Ruhentali lossis suveõhtu balliga, kus oli üle 400 osaleja, põhiliselt baltisakslased.

¹⁴ Prof dr Dietrich Loeber (sünd. 4.01.1923 Riias) on baltisaksa õigusteadlane, õppinud Marburgi ja Columbia ülikoolides, alates 1966. aastast Kieli Ülikooli professor. Valiti 1990 Läti Teaduste Akadeemia liikmeks ja 1991 Riia Ülikooli audoktoriks, Läti Kolme Tähe ordeni kavaler (1995). Korduvalt esinenud ka Eestis ja tuntud kui omaaegne järjekindel Molotovi–Ribbentropi pakti avalikustaja.

¹⁵ Vt lähemalt teesidekogumikku: Conference of the XXI International Hanseatic Days Riga, June 7–10 2001.

¹⁶ Vt Peep Peter Rebane, *From Fulco to Theoderic. The Changing Face of Livonian Mission.* – Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks. Tartu, 2001, lk 37–68.